

Уводни думи

В първия том от това изследване (Band 22 – „Bulgarische Bibliothek“) предложих наблюдения и аргументи, водещи към заключението, че редица фактори от геополитически и културнополитически характер са наложили необходимостта от изключително скоростното подготвяне на сборника „The Shade of the Balkans“ (1904) за печат. Почти немислимо краткото време е налагало преди всичко светкавичното съставяне на авторския екип и постигане на договореност с издателя. Въпреки че Пенчо Славейков и Емил Джоузеф Дилън са били извънредно заети хора, а Хенри Берлайн е нямал абсолютно никакъв опит с българския език, фолклор и култура, значимостта и полезността на начинанието са ги подтикнали без колебание, а напротив – с посветеност и ентузиазъм да се впуснат в почти непосилната надпревара с времето. Кой, кога и как е постигнал договореност с Алфред Нът и издателство „David Nutt“ да поеме редакционната подготовка, отпечатването и разпространението на сборника, засега не е известно. Логично е обаче да се предположи, че договореността е постигната бързо, особено предвид обстоятелството, че като фолклорист и издател Алфред Нът отдавна вече е използвал всеки удобен случай да публикува български фолклорни текстове и изследвания върху българския фолклор, а освен това последователно е настоявал на необходимостта славянски фолклорни текстове във все по-нарастващи обеми да стават достъпни, включително и чрез превод, за западните изследователи фолклористи и антрополози. В един засега неопределен момент от времето двете най-важни предпоставки – екип и договореност с издател – са били вече налични.

Следвала е обаче далеч по-трудната фаза – оформянето на вътрешната структура на сборника, подборът и преводът на народните песни и пословици, написването на съгътстващите метатекстове, подготовката на справочния апарат и т. н. Разбира се, за подобен тип сборник най-решаващи са подборът, об-

щата подредба и преводът на фолклорните текстове. В първия том на това изследване имах възможност да аргументирам, че за разлика от досега съществуващото убеждение, що се отнася до фолклорните текстове, Пенчо Славейков не е разполагал със собствена, вече налична подборка, независимо дали това би била ръкописната сбирка „Книга на песните“, или някоя друга.

На фона на липсата на предварително налична заготовка, особено силно впечатление прави фактът, че концепцията на сборника „The Shade of the Balkans“ е изключително добре промислена, а структурата – много изчистена и сама по себе си семантично силно натоварена!

В предстоящите глави на този втори том от проучването върху сборника „The Shade of the Balkans“ първо ще предложа доказателства в подкрепа на тезата, че при неговото цялостно изграждане и преди всичко при подбора на песните и пословиците Пенчо Славейков следва и възсъздава модели от предходни сборници образци, сред които особено място заема един инициационен сборник на Йохан Готфрид Хердер. Още в рамките на този процес Пенчо Славейков започва последователно да разгръща определени интертекстуални и мистификационни omрежовявания. Последните са подхванати от Хенри Берлайн, който в своето „Въведение“ („Introduction“) към сборника разиграва невероятна каскада от литературни алюзии и надграждания, в центъра на която стои извайването на реално-приказния мистификационен портрет на Пенчо Славейков като „софийския лъв в клетка“. Следвайки вътрешната структура на сборника, в следващата глава съсредоточавам вниманието си изцяло върху Славейковата студия „The Folk-songs of the Bulgars“ в опит да разплета невероятната мрежа от концептуални битки и усвоявания, които той разгръща в нея. Тръгвайки от поетологическите и философско-историческите тези на Славейковата студия, в следващата глава се насочвам към студията на Емил Джоузеф Дилън „The Origin and Language of the Primitive Bulgars“, в значителна степен задължена на Иван Шишманов и стремяща се да даде оконча-

телен отговор на въпроса за етнокултурната идентичност на българите чрез възсъздаването и критическото обсъждане на дебатите, разиграли се по темата в историческите, антропологическите и лингвистичните изследвания от 19-ти век. Най-отлаганият и досега съдбовно неразрешен изследователски въпрос, с особена острота поставен от самия Пенчо Славейков в първото изречение на предговора му към мистификационната автоантология „На острова на блажените“ (1910), се отнася до наличието или неналичието на рецепция на сборника „The Shade of the Balkans“ в Англия и въобще в чужбина след публикуването му през октомври 1904 година. Последната глава на това двутомно изследване се стреми окончателно да разчисти неяснотата около този въпрос, тегнала над българистичната фолклористика и литературознание в продължение на повече от един век.

1. Йохан Готфрид Хердер и откриването на художествената възвишеност на народната песен

В основата на „The Shade of the Balkans“ като модели, от които се черпи структурен и символен ресурс, залягат поне три предходни сборника. Единият от тях от етноезиково гледище не е свързан с българската народна песен, другите два са значими български фолклорни сборници предтечи. На чуждоезиковия сборник ще се спира по-пространно, тъй като връзката, която Пенчо Славейков гради с него, не е документирана в негови изказвания и не може да бъде разпозната без внимателно вглеждане.

Моята теза гласи. Чрез „The Shade of the Balkans“ Пенчо Славейков се стреми да преповтори изначалния жест на откриването на народната песен (този път на българската!) за света на висшето изкуство. При това той следва един друг първи откривателско-инициационен жест, осъществен повече от столетие преди него от големия промислител на естетическата висота на народното творчество – Йохан Готфрид Хердер. Влиянието на Хердер е залегнало многостранно и дълбоко в сборника „The Shade of the Balkans“.¹

1.1. Съвпадения

Твърде много и очебийни са съвпаденията между творческите и изследователските биографии на Йохан Готфрид Хердер и Пенчо Славейков, за да могат да останат незабелязани. Повече от очевидно е, че Хердер е една от онези фигури в културната история, които Пенчо Славейков възприема като образец за самоизграждането на собствения си профил. Нека само да

---

1 На някои аспекти на това влияние имах възможност да се спира в моята студия „Нация и литература в точката на Балкана“. Златанов (1998: 50–82).

отбележа водещите линии на съвпадението. И двамата са културни визионери с огромен замах на мисленето и въображението, едновременно съчетаващи в себе си множество роли. И двамата са поети с впечатляващ жанров диапазон. И двамата са литературни критици с подчертана културноисторическа и философска насоченост. И двамата са поклонници на фолклора и неговата художествена образцовост. И двамата са активни преводачи и посредници между различни култури, поставящи особен акцент върху представянето на чуждите литературни и фолклорни традиции в собствената си литературна и културна среда. В крайна сметка и двамата са знакови съставители и преводачи на възлови литературни и фолклорни сборници. Сред тях особено място заемат преводните сборници с народни песни.

Пристъпването към преводни сборници с народни песни и при Хердер, и при Пенчо Славейков е предхождано от множество критически рефлексии,² посветени на народната песен, сред които със своя специален фокус върху проблема се откроява съответно по едно обхватно изследване. При Хердер това е студията „Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker“ („Извлечение от една преписка върху Осиан и песните на древните народи“), написана през 1771 год. и скоро след това изпратена на издателя Йохан Йоахим Кристоф Бодe³ (Хердер 1985). Бодe не бърза и смогва да издаде текста едва през 1773 година. Студията излиза в брошура с програмен характер под заглавие „Von deutscher Art und Kunst“⁴ (Herder 1773: 2–70), като в последната е включен още един знаменателен текст. В рамките на съвсем кратко време „Извлечение от една преписка върху Осиан и песните на дре-

---

2 Така например още през 1769 год. Хердер публикува рецензия за превода на Осиановите песни, осъществен от Михаел Денис. Ossian (1768). Пенчо-Славейковите рефлексии са пръснати на различни места в неговите критически текстове преди 1904 година. Славейков (1958j: 47); Славейков (1958b: 223–232); Славейков (1958d: 206).

3 Johann Joachim Christoph Bode

4 „За немските нрави и изкуство“

ните народи“ отприщва с чутовна сила онова, което с право може да се нарече „Volksliederbewegung“⁵ (Blochmann 1923: 422). Рядко една единствена студия е имала такова епохално значение.

Преди да се заеме със съставянето на сборници с народни песни, и Пенчо Славейков създава студия с изключително значение както за собствените си изследвания върху песенния фолклор, така и за българската фолклористика като цяло. Тя открива една нова, чисто поетологическа перспектива към изследването на фолклора, почти непозната дотогава в България. Става дума за обширната статия, всъщност студия, „Народните любовни песни“, над която Пенчо Славейков работи още по време на следването си в Лайпциг (Славейков 1959с). Е, в български контекст на тази студия не е съдено да има онзи епохален резонанс, на който в световен мащаб се радва Хердеровата.

Знаменателно е обаче, че малко след създаването на съответната възлова, програмна студия и на Йохан Готфрид Хердер, и на Пенчо Славейков се удава възможността да пристъпят към реализирането на преводен сборник с народни песни, който да послужи като основа за по-нататъшното разгръщане на теретичните им възгледи и аналитични подходи.

Тук е мястото да отбележа, че в течение на почти цялата си фолклористична дейност и двамата – и Йохан Готфрид Хердер, и Пенчо Славейков – много активно са подпомагани от една ключова фигура, от една житейска и духовна спътничка, която оставя траен отпечатък върху живота и творчеството им. В случая с Хердер това е неговата съпруга Каролине Хердер. Така и останал непубликуван, ръкописният сборник „Alte Volkslieder“ („Стари народни песни“) възниква в рамките на семейната кореспонденция между двамата. В цяла поредица от писма Хердер изпраща на съпругата си плодовете на своите фолклористични събирачески усилия. Каролине Хердер подхожда изключително грижливо към текстовете, преписва ги,

---

5 „Движение за събиране и изучаване на народните песни“

описва ги и ги систематизира в отделна тетрадка. Така възниква прочутата „Сребърна книга“, която по същество е основа на всички фолклористични проекти на Хердер.

Макар запознанството им да се случва в самото начало на работата върху „The Shade of the Balkans“, както е добре известно, е дълбоко въввлечена във всичките съставителски проекти на Пенчо Славейков. Както вече имах възможност да отбележа, съществуват достатъчно ясни свидетелства, че тя е дълбоко въввлечена и в създаването на „The Shade of the Balkans“.

Отбелязаните досега съвпадения между личностните и творческите биографии на Йохан Готфрид Хердер и Пенчо Славейков са плод както на причудливите приумици на съдбата, така и на съзнателните усилия на Славейков да изгражда собствения си образ в непрекъснато съотнасяне с постиженията на своя велик предшественик. От един момент нататък това съотнасяне придобива съвсем конкретни измерения.

И така, воден от своя изследователски интерес към фолклора, в периода 1769-1770 год. Хердер започва активно да се занимава със събирането, подбора, проучването и превода на народни песни от най-различни епохи, езици и култури. Както вече отбелязах, в кратък период, с помощта на съпругата си Каролине, успява да натрупва критична маса от текстове, грижливо подредени в „Сребърната книга“, и през 1774 год. решава да ги предостави за печат под заглавие „Alte Volkslieder“ („Стари народни песни“). След редица перипетии, на които ще се спра само след малко, самият Хердер оттегля сбирката от печат и тя никога не вижда бял свят.

Може да се приеме, че около преломната 1900 год. Пенчо Славейков също започва да подбира (само че единствено български) народни песни с идеята да ги публикува под заглавието „Книга на песните“. Съдбата ще отреди така, че и тази сбирка никога да не види бял свят във вида, в който я е (за)мислил Пенчо Славейков. В първия том на настоящото изследване подробно обсъдих тази тема.

Така през поредица от паралелни фази и Хердер, и Пенчо Славейков се приближават към първия си преводен фолкло-

ристичен сборник. Приближаване, маркирано от някои перипетии. Криминалните и друг род прекеждия около сборника „The Shade of the Balkans“ вече имах възможност да обсъдя. Преди да се появи от печат първият му сборник с народни песни, Хердер също изпада във водовъртежа на колкото неприятни, толкова и предвидими турбуленции. В сравнение с отчасти бандитските похождения, с които (уж) се сблъсква Пенчо Славейков, проблемите на Хердер са по-скоро от културнополитически и концептуално-естетически характер.

През 1774 год. Хердер завършва съставителската и редакторската работа по сборника „Alte Volkslieder“ и е решен да го издаде. Първоначално изданието се забавя с няколко месеца по вина единствено на издателя и свързаните с него печатари. Но докато протакането вече изглежда вечно, изведнъж на прехода между 1774 и 1775 год. Хердер се оказва обграден от всички страни от врагове, всеки от които движен от свои собствени мотиви. Сред тези врагове е естетикът Йохан Георг Сулцер,⁶ който е бесен на коментарите на Хердер във връзка с енциклопедията „Обща теория на изящните изкуства“ (Sulzer and Weidmann 1771-1774). На следващо място идва историкът Аугуст Лудвиг Шльоцер,⁷ за чиято книга „Universal-Historie“ („Универсална история“) Хердер се изказва крайно непредпазливо в своя рецензия (Schlözer 1772; Schlözer 1773; Herder and Schlözer 1773). Към лагера на враговете се присъединява и Карл Вилхелм Рамлер⁸ – преводач на Хораций, автор на оди и по онова време критик, произнасящ се за изкуството като от съдийски амвон, който разглежда Хердер като застъпник на „модните поезии“ („Moderoesien“), сред които очевидно поставя и онези, възникнали на народнопесенна основа. И като капак на всичко се стоварва много тежкият срив в отношенията между Хердер и неговия бивш ментор Фридрих Николай (Friedrich Nicolai), могъщия берлински издател и книжар –

---

6 Johann Georg Sulzer

7 August Ludwig Schlözer

8 Karl Wilhelm Ramler

срив, който през януари 1775 год. намира драстичния си израз в прочутата сатира на Николай „Радостите на младия Вертер“, в която редом с Гьоте е нападат и Хердер (Nicolai 1775).⁹

В основата на последните две най-мощни атаки се оказва острият отпор, който възгледите на Хердер за народната поезия срещат у Рамлер и Николай – двама отявлени привърженици на класицистичната поезия. Хердеровата идея, според която народната поезия носи в себе си образцово съвършенство, което може и трябва да бъде ориентир за индивидуалните творци, Рамлер и Николай разглеждат като опит за съзнателно деградиране на поетическото изкуство.

Всички тези сблъсъци с мощни политически и научни фигури, до един с много тежки и трайни последици, карат Хердер значително да преосмисли подходите и начинанията си, включително и към фолклористичните си проекти, като в някои случаи, отстъпвайки, се опитва да овладее агресията на противниците и да постигне нормализиране на отношенията, а в други случаи напротив – допълнително да ги изостри.

1.2. „Volkslieder“ на Хердер като модел за създаването на „The Shade of the Balkans“. Числови вариации.

Чисто фактичката последица от сблъсъците от периода 1773-1775 год. е, че Хердер решава основно да преработи сбирката „Alte Volkslieder“, включително и за да отговори на атаките. Пенчо Славейков също значително преработва първоначалната си сбирка „Книга на песните“, но така и не успява да я завърши приживе.

След една много сериозна и продължителна ревизия на първоначалните си намерения, през май 1778 год. Йохан Готфрид Хердер публикува първия том, а през май 1779 год. – и втория том на своя прочут сборник с епохално значение, но

---

9 Подробностите около атаката на Николай срещу Хердер и Гьоте имах възможност да обсъдя в предишния том.

сещ обаче простичкото и непретенциозно заглавие „Народни песни“¹⁰ (Herder 1778; Herder 1779).

Твърдя, че тъкмо този сборник служи за изходен модел, който Пенчо Славейков следва при създаването на „The Shade of the Balkans“. При това Пенчо Славейков се обляга не само на самия сборник, но и на предисторията му. Следното съвпадение едва ли е случайно!

Така както Пенчо Славейков гради сборника си върху двутомния немскоезичен сборник на Хердер „Volklieder“, така и Йохан Готфрид Хердер повече от столетие преди него гради собствения си сборник, следвайки като образец един друг, този път англоезичен сборник – „Реликви от старата английска поезия“ („Reliques of Ancient English poetry“) на Томас Пърси (Thomas Percy), основен представител в Англия на течението „ballad revival“ (Percy 1765a; Percy 1765b; Percy 1765c). Хердер създава немскоезичен фолклорен сборник на основата на модели от англоезичен фолклорен сборник. Пенчо Славейков с помощта на Хенри Берлайн създава англоезичен сборник на основата на модели от немскоезичен фолклорен сборник. Дали това не е обратен паралелизъм, разбира се, без да може със сигурност да се твърди, че е съзнателно търсен от Славейков!

В двата тома на Хердеровите „Volklieder“ особено впечателни прави изключително внимателният подбор на текстовете. Очевидно съставителят е работил по много строги критерии, като в крайна сметка е отсял изключително малък брой песни. В първата книга това са само 72 песни, а във втората – 90. И в двата тома песните са разпределени абсолютно симетрично в три групи с по равен брой. В първата част това са три групи от по 24 песни, във втората част броят на песните нараства съвсем леко до 30 във всяка една от трите групи. Много рано изследователите установяват поразителната прилика между троичната подялба на песните в двата тома на Хердер и спазването на

---

10 „Volklieder“

същия принцип във вече споменатия многотомен сборник на Пърси.

В Славейковия сборник „The Shade of the Balkans“ не може да не направят впечатление два „статистически“ факта, които ясно открояват връзката му с „Volkslieder“ на Хердер. Подобно на Хердер, Пенчо Славейков подбира относително малък брой песни – 100. При огромното количество вече записани и публикувани по онова време български народни песни, тази подборка е наистина крайно селективна, а бройката – подозрително малка. В същото време преднамерено окръгленото число 100 твърде много напомня на симетричните числови варианти, прилагани от Хердер.¹¹ И още как!

Първоначално странно впечатление прави фактът, че в съдържанието на „The Shade of the Balkans“ са използвани два различни шрифта за изписването на „заглавията“¹² на песните. Съдържанието, описващо тези заглавия, е поместено на крайно необичайно място вътре в самата книга на страници 91-94, т. е. в началото на частта, в която са публикувани песните (Slaveikoff et al. 1904: 91–94).

---

11 Неслучайно върху ръкописната сбирка „Книга на песните“ през годините Пенчо Славейков упорито ще записва годината 1900. Тя е не само краевоковно-новековна. 1900 се дели прецизно на 100. Числото 100 от своя страна е не само окръглено, но и някак максимално цялостно.

12 Школско знание е, че фолклорните песни нямат заглавия. Поставянето на заглавия е литературоведска практика.